

Chinese artsen in Nederlands-Indië

Sociale mobiliteit bij een etnische handelsminderheid in een koloniale samenleving*

1 Inleiding

Sociale stijging van individuen wordt mede beperkt door sociale hindernissen die zij in een samenleving tegenkomen en hun mogelijkheden om die te overwinnen. Personen behorend tot een etnische minderheid ondervinden bij hun pogingen om sociaal te stijgen vaak extra moeilijkheden. Maar bij de huidige aandacht voor problemen van etnische minderheden wordt wel eens uit het oog verloren dat individuen uit etnische minderheden tot maatschappelijk hoog aanzien kunnen stijgen. Zo treft men in Nederland een relatief groot aantal artsen, tandartsen en specialisten van Chinese afkomst aan.¹ Vrijwel al deze artsen, of hun ouders, zijn in Indonesië geboren, waar Chinezen al eeuwen lang een handelsminderheid vormen. De voorouders van de artsen zijn meestal generaties eerder vanuit China naar Indonesië geëmigreerd. De medici groeiden op in de koloniale samenleving van Nederlands-Indië en hebben in die periode ook onderwijs gevolgd. Het zijn latere omstandigheden in Indonesië geweest en de zorg voor de toekomst van hun kinderen die aanleidingen vormden om, meestal in de jaren vijftig of zestig, naar Nederland te komen. Op het ogenblik wordt het totale aantal Indo-Chinezen in Nederland op zes tot acht duizend geschat (Van Galen 1987: p. 145) Over de ervaringen van de eerste generatie en die van de kinderen in Nederland zullen we het hier niet hebben.²

Inmiddels is het grootste deel van de eerste generatie geëmigreerde medici met pensioen gegaan. Deze artsen hebben tijdens de koloniale periode, in Indonesië of in Nederland medicijnen gestudeerd, zo tussen 1927 en 1950. In het toenmalige Nederlands-Indië waren zij bijna altijd de eersten uit de familie die westers onderwijs volgden en een academische opleiding voltooiden. Zij bereikten op die manier een veel hoger opleidingsniveau dan hun vaders, die

meestal weinig geschoold waren en in de handel werkten. Deze academici - ook juristen, ingenieurs en economen - vormden overigens slechts een heel kleine minderheid uit de Chinese handelsminderheid in het Indonesië van voor de onafhankelijkheid.

Voorbeelden van klassieke handelsminderheden zijn Joden in Europa, Indiërs in Oost-Afrika en Chinese minderheden in Zuid-Oost Azië (Wertheim 1964, Bonacich 1973, Turner / Bonacich 1980 en Bovenkerk 1982). Deze minderheden onderscheiden zich in twee belangrijke opzichten van veel andere etnische minderheden. Ze zijn werkzaam als 'middlemen', als tussenhandelaren, winkeliers, geldschietters of in de dienstverlening. En ze nemen bijna altijd een maatschappelijke middenpositie in, of een tussenpositie tussen koloniaal bestuur en de autochtone bevolking, zoals de Chinezen in Nederlands-Indië. Daarbij zijn handelsminderheden overwegend stadsbewoners met een cosmopolitische inslag die meestal verscheidene talen beheersen. Handelsminderheden hebben met elkaar gemeen dat hun specialisatie in de handel en dienstverlening noodgedwongen is omdat andere beroepen niet zijn toegestaan. Bovenkerk (1982) meent zelfs dat dit kenmerk handelsminderheden beslissend onderscheidt van andere migrantengroepen die sociale stijging via de handel trachten te bereiken. Zulke groepen assimileren meestal na enkele generaties en onderscheiden zich dan in hun beroepsactiviteiten niet meer van de bevolking als geheel. Handelsminderheden blijven daarentegen permanent in de handel werkzaam en vertonen bovendien een geringe neiging tot - maar dat wordt vaak onmogelijk gemaakt - assimilatie en geven de voorkeur aan huwen binnen de eigen groep.

Ook de Chinezen in Nederlands-Indië verwierven zich een centrale plaats in de handel, hoewel in de jaren dertig beslist niet alle Chinezen in de handel werkzaam waren (Wertheim 1964: pp. 44, 45). Net als bij andere handelsminderheden was hun dominante positie in de (tussen)handel opgedrongen omdat het koloniaal bestuur de Chinezen, vooral in de negentiende eeuw, beperkingen in hun vrijheid van handelen oplegde. Zo was het Chinezen - op enkele lokale uitzonderingen na - niet toegestaan land voor landbouwdoeleinden in eigendom te hebben. De schaarse overheidsfuncties waren alleen beschikbaar voor autochtone Indonesiërs. Pas na 1920 mochten Chinezen overheidsfuncties bekleden maar de mogelijkheden bleven beperkt.

Vaak worden handelsminderheden ambitieus en nijver genoemd,

maar ook sluw in zaken en bereid om alles aan te nemen wanneer er maar wat te verdienen valt. Zulke stereotypen worden ook over Chinese handelsminderheden beweerd. Ze leven overigens ook bij Indo-Chinezen zelf, hebben we gemerkt. Herhaaldelijk is ons tijdens gesprekken gewezen op de superioriteit van de Chinese handelaar ten opzichte van de Indonesische, met name de Javaanse.

De door Turner en Bonacich (1980) uitgewerkte theorie richt zich alleen op de permanente positie van handelsminderheden en de vijandige reacties van de meerderheid van de bevolking tegenover handelsminderheden. Er is wel (bijvoorbeeld door Bovenkerk 1982) op gewezen dat een groot aantal leden van handelsminderheden, vanaf de derde generatie immigranten, voor academische beroepen kiest die of dienstbaar zijn aan de bedrijvigheid van hun ouders en grootouders (accountants, advocaten), of voor vrije beroepen die hen in staat stellen als zelfstandig ondernemers op te treden (apothekers, artsen en tandartsen). Joodse artsen en advocaten zijn goede voorbeelden; hier willen we een case-study van Chinese artsen presenteren.

Door voor het beroep van arts te kiezen waren Chinezen in staat om sociaal te stijgen *buiten* de eigen etnische gemeenschap. Door hun kinderen naar Nederlandstalige scholen te sturen vermeden Chinese ouders wat Wiley (1967) een etnische 'mobility trap' heeft genoemd. Zijn argument komt erop neer dat als iemand kiest voor sociale stijging *binnen* de eigen etnische groep de mogelijkheden daartoe minder zijn dan in de maatschappij als geheel. Wiley betreft bij zijn argument ook culturele en sociaal-psychologische aspecten. Een te sterke binding met de eigen etnische groep leidt volgens hem eveneens tot een 'mobility trap'. De ambitie - althans in de herinnering van de artsen die we hebben gesproken - van Chinese ouders om hun kinderen een westerse opvoeding te geven was een belangrijke stap in het proces van buiten-etnische sociale stijging:

Het interessante is dat mijn vader de positie van de Chinezen in Nederlands-Indië toen (rond 1915, S&T) al door had. Je moest kiezen en mijn vader koos voor de Europese weg. Er was natuurlijk veel zelfoverwinning voor nodig om mij uit huis te doen - ik was tenslotte de enige zoon - en bij andere mensen onder te brengen. Op ongeveer zesjarige leeftijd ben ik van Madura naar midden-Java gestuurd. Ik mocht mijn vader gedurende mijn lagere en middelbare schooljaren niet meer zien. Ik moest westers opgevoed worden.

Toegegeven, dit is een uitzonderlijk verhaal maar ook andere ouders deden veel moeite om hun zonen, soms ook dochters, een Nederlandse opleiding te geven, zoals zal blijken.

Bij sociale stijging onderscheiden we twee aspecten: onderwijs en beroepsstatus. De nadruk ligt in ons artikel op het onderwijs als mogelijkheid voor sociale stijging. We zullen stapsgewijs de schoolloopbaan van de geïnterviewde artsen beschrijven, enkele uitweidingen over het onderwijs in Nederlands-Indië zijn daarbij noodzakelijk. Of het artsenberoep de zonen ook een hoger inkomen verschafte dan dat van hun vader is minder duidelijk. De Chinese ouders die hun kinderen Nederlands onderwijs lieten volgen waren redelijk bemiddeld, maar beslist niet alle ouders van de geïnterviewde artsen waren rijk. Belangrijk werd gevonden dat het artsenberoep een zekerder en stabielere inkomen verschafte dan dat in de altijd wisselvallige handel, zeker tijdens de crisistijd in de jaren dertig.

Onze reconstructie van het proces van sociale mobiliteit is gebaseerd op een twintigtal gesprekken met in Nederland wonende artsen uit de eerste generatie migranten (zie bijlage 1). Gegevens uit de gesprekken zullen in de tekst en in noten met statistisch materiaal uit andere bronnen worden aangevuld. Om te beginnen belichten we enkele kenmerken van de Chinese handelsminderheid in Nederlands-Indië. Vervolgens beschrijven we het Nederlandstalige onderwijs en gaan we de herkomst en de prestaties van Chinese leerlingen na. Beschikbare statistische gegevens bieden een tegenwicht bij de 'succesverhalen' van de medici die we hebben gesproken. Dat de respondenten zulke verhalen over hun schooltijd en studie vertellen, vloeit uiteraard voort uit onze selectie: we hebben, op één uitzondering na, gesproken met personen die hun middelbare schoolopleiding én hun studie in de medicijnen met succes hebben afgerond. Maar niet alle Chinese leerlingen of studenten slaagden daar in. Bovendien moet bedacht worden dat de geïnterviewde artsen nog in een ander opzicht succesrijk zijn geweest: ze waren in staat om naar Nederland te emigreren (zie echter bijlage 1). De keuze voor de studie medicijnen komt in paragraaf 4 aan de orde.

2 De Chinese handelsminderheid in Nederlands-Indië

2.1 Migratie

Chinezen waren eerder op Java aanwezig dan Nederlanders. De relaties tussen de Chinezen en de VOC zijn altijd wisselvallig geweest. Ze werden al snel door de VOC bij de handel bevoorrecht ten opzichte van de autochtone bevolking. Maar er hebben ook enkele massale moordpartijen plaatsgevonden, zoals in 1740 toen de Chinese bevolking van Batavia door de Hollanders werd uitgemoord (Blussé 1986: pp. 73 e.v.).

Ook in de negentiende eeuw emigreerden Chinezen naar Nederlands-Indië. De migranten behoorden tot de verarmde boeren die toen op zoek naar een beter bestaan, vanuit Zuid-China naar Indonesië, de Philippijnen, Maleisië of Thailand trokken. Het was de tijd van de verwoestende Taipingopstand (1852-1865). Na 1870 groeide de stroom nieuwkomers naar Nederlands-Indië aanzienlijk, 'when large-scale Chinese immigration accompanied the extension of Dutch power over the whole of the archipelago and the resultant intensified exploitation of its resources' (Coppel 1983: p. 1). Onder hen waren veel contractarbeiders die in mijnen op Bangka of Biliton gingen werken, of te werk werden gesteld op plantages op Sumatra of Borneo. Ze keerden meestal weer naar China terug. Families die korter dan drie generaties in Nederlands-Indië woonden, zijn bij de geïnterviewde medici zeldzaam. We hebben slechts één arts ontmoet van wie de vader zelf uit China kwam. Bij de voorouders van de artsen zijn - voor zover deze dat weten - enkele migratiepatronen te onderscheiden. Sommige handelsfamilies vestigden zich pas na geruime tijd definitief in Nederlands-Indië:

Mijn grootvader van vaderszijde reisde nog op en neer naar China. Hij nam naar China altijd enkele kinderen mee die daar op school gingen. Op een gegeven moment zijn sommige kinderen in Indonesië gebleven waaronder mijn vader.

Een ander patroon is dat van de arme nieuwkomer die met een marginaal handeltje begon:

Mijn grootvader kwam als elfjarige jongen in Indonesië. Hij is meteen

aan het handelen geslagen; hij verkocht bijvoorbeeld samen met zijn vader vuurwerk. Dat ging als volgt. In Semarang was vuurwerk, laten we zeggen, tien cent. Zijn vader verkocht het voor twaalf cent. Maar vijftig kilometer verderop kon hij voor dat vuurwerk de dubbele prijs halen. Dus reisden ze samen enkele dagen daar naartoe. Mijn grootvader heeft bij zijn dood wel vijf tapiocafabrieken en twee oliefabrieken nagelaten. Mijn vader nam deze fabrieken over en bouwde de onderneming verder uit.

Het is een verhaal dat in allerlei variaties voor veel grootvaders opgaat, hoewel de wisselvalligheden in de handel groot waren.³ Iedere crisis op de wereldmarkt van suiker, koffie of rubber had voor de Chinese tussenhandelaren ernstige gevolgen. Bedrijven gingen failliet en men moest opnieuw beginnen. De financiële ontwikkeling binnen een handelsfamilie was dus niet altijd even succesrijk als bovenstaand citaat suggereert. Vaak werd het verdiende geld in huizen geïnvesteerd, die dan weer door de zonen werden geërfd. Toch hield deze overdracht van vermogen niet automatisch in dat daarmee de zonen ook rijk waren:

Mijn grootvader bezat twintig tot dertig huizen. Hij had een pandhuis. Maar mijn vader heeft niet veel geërfd want mijn grootvader had achtien kinderen (rijke Chinezen hadden toen meestal meer dan één vrouw; het was een statussymbool om meer vrouwen te hebben, S&T) en het vermogen moest verdeeld worden. Bovendien maakte mijn grootvader nogal wat geld op aan opium. Mijn vader heeft daarom maar drie huizen gekregen. Mijn vader had daarnaast een rijsthandel.

Niet alle immigranten trokken naar Java. Verscheidene artsen noemden andere eilanden waar hun voorouders zich vestigden: Sumatra, Celebes, Madura, Ambon en Bangka. Op dit laatste eiland begon in de vorige eeuw een mijnmaatschappij met het delven van tin. Voor het werk in de mijnen werden Chinezen gecontracteerd. In hun kielzog volgden weer andere Chinezen die als middenstanders hun brood verdienden. Het is een derde type migratie:

Mijn grootvader had een verffabriekje om kleren te verven. De mijnwerkers hadden kleren nodig, dat waren meestal zwarte kleren. De grootouders van moederskant hadden een kleine toko. Mijn grootouders kwamen dus zelfstandig naar Bangka, niet als contractarbeiders. Mijn vader had op Bangka pepertuinen en rubberplantages. Dat was allemaal niet zo groot, maar het was voldoende.

2.2 *Positie*

De scheidingen tussen de Nederlanders, Indonesiërs en Chinezen waren in de negentiende eeuw strikt, zeker op Java: 'the ruling class was largely Dutch, the middle class Chinese, and the lower strata Javanese. Social barriers of class tendend to reinforce those of ethnic group. Legal distinctions, moreover, followed ethnic lines and increased the rigidity of the stratificational system' (The 1965: p. 77; zie ook Coppel 1983, Purcell 1965² en Wertheim 1964). Door de beperkingen die hen door het koloniale bestuur in hun vrijheid van handelen werden opgelegd, waren Chinezen gedwongen hun activiteiten op andere terreinen dan de landbouw te ontplooiën, hoewel veel immigranten van oorsprong boer waren. Slechts in enkele streken rond Batavia, op Bangka en Sumatra waren Chinese boeren en zelfs rijke landeigenaren te vinden.

De Chinese bevolkingsgroep werd niet alleen door anderen maar ook door henzelf als een aparte groep binnen de Indische samenleving gezien, hoeveel gewoontes van de autochtone bevolking ook werden overgenomen. Weliswaar trouwden mannen uit de eerste generaties immigranten soms met Indonesische vrouwen maar deze werden in de Chinese gemeenschap opgenomen; Chinese mannen assimileerden bijna nooit. In latere generaties werden gemengde huwelijken afgekeurd en werd in hoofdzaak binnen de eigen kring getrouwd (ook huwelijken met Nederlanders werden ontmoedigd, hoewel dat bij mannelijke studenten in Nederland wel voorkwam). De geringe neiging van de Chinezen in Nederlands-Indië om te assimileren met de autochtone bevolking, zeker in vergelijking met bijvoorbeeld de Chinezen in Thailand (Skinner 1960), wordt door diverse auteurs vooral verklaard uit hun positie in de koloniale samenleving: 'assimilation to the latter (dat wil zeggen de inheemse bevolking, S&T) would therefore have meant a drop in social status and the loss of some of the privileges in law. Even if the desire to assimilate were there, Dutch policies (particularly in the 19th century) made it increasingly difficult to do so. The quarter system (wijkenstelsel) by which the Chinese were required to live in specified urban ghettos was intensified, and they were also required to obtain passes if they wanted to travel out of them' (Coppel 1983: p. 13).

Tot 1910, toen de beperkingen op hun bewegingsvrijheid werden opgeheven, woonden de meeste Chinezen in steden op Java. Maar ook in de jaren twintig en dertig bleven Chinezen een sterk stedelijke

bevolkingsgroep (Ong 1943: p. 16). In 1930 woonden Chinezen over de gehele Indische archipel verspreid, maar bijna de helft woonde op Java en Madura waar de Chinezen slechts 1,4 procent van de bevolking vormden, terwijl de overige Chinezen in de Buitengewesten woonden, waar ze 3,4 procent van de bevolking uitmaakten.⁴ Grote concentraties van Chinezen waren te vinden op Sumatra en Borneo.

Een belangrijke tegenstelling binnen de Chinese bevolkingsgroep was die tussen Peranakans en Totoks.⁵ Op het eerste gezicht lag het verschil in het feit dat de Peranakans in Nederlands-Indië waren geboren, de Totoks daarentegen pas uit China waren geëmigreerd, meestal nog arm waren en vooral in de straathandel werkten. Hun kinderen zouden weliswaar op hun beurt weer Peranakans worden, maar het onderscheid was niet strikt demografisch. Het had veel meer te maken met de mate waarin mensen Chinees als voertaal bleven gebruiken en vasthielden aan Chinese zeden en gewoonten. Alleen al door het verschil in kennis van het Chinees - Peranakans spraken meestal Maleis, Javaans of Nederlands - bestonden er aanzienlijke barrières tussen de twee groepen. Beide groepen koesterden in het algemeen wederzijds minachting voor elkaar, hoewel dat lokaal verschilde en er soms huwelijken tussen Peranakans en Totoks werden gesloten (Skinner 1961).

Ook gedurende de twintigste eeuw kende de Nederlands-Indische staatsinrichting drie maatschappelijke groeperingen: Europeanen, Inlanders en Vreemde Oosterlingen.⁶ De laatste groep bestond uit Chinezen en een veel kleiner aantal Arabieren (de verhouding was ongeveer 90% Chinezen en 10% Arabieren). Aanvankelijk leverde deze maatschappelijke driedeling voor de Chinezen een grote rechtsongelijkheid op in vergelijking met de Europeanen (voor de Indonesiërs gold het adatrecht dat weer nooit op de Chinezen van toepassing was). Die rechtsongelijkheid verminderde weliswaar geleidelijk omdat steeds grotere delen van het Europese recht ook op Chinezen van toepassing werden verklaard, maar de ongelijkheid op het gebied van strafrechtpleging bleef. Dat had als consequentie dat Chinezen onder het Inlandse strafstelsel vielen (Bertling 1927: pp. 60 e.v.). Een door velen als vernederend ervaren situatie.⁷

Voor Chinezen bestond echter de mogelijkheid om zich juridisch met Europeanen gelijk te laten stellen. De criteria voor de inwilliging van een verzoek om gelijkstelling veranderde in de loop van de tijd steeds: 'Zoo werd in 1871 iemand met Europeanen gelijkgesteld op grond van feitelijke gelijkheid in taal, kleding, godsdienstige levens-

wijze, werkring en manieren. (...). Sedert 1913 werd het zwaartepunt voor de gelijkstelling verlegd van “geschiktheid voor de Europeesche maatschappij” naar “het bestaan van rechtsbehoeften” en tenslotte werden die rechtsbehoeften sedert 1917 verondersteld te bestaan bij Chineezen die tot notabele geslachten behooren. Uit den praktijk blijkt dan verder dat deze notabiliteit in vele gevallen neerkomt op een ambtelijke werkring of materiele welgesteldheid’ (Bertling 1927: pp. 60, 61). Niet veel Chinezen hebben van de regeling gebruik gemaakt: voor 1930 wordt het aantal gelijkgestelde Chinezen op drie-duizend geschat (Van Marle 1951: p. 104).

Van bijna de helft van de artsen die we hebben gesproken was de vader gelijkgesteld. Over gelijkstelling werd in Chinese kringen uiteraard nogal verschillend gedacht. Spraken sommigen spottend van ‘anderhalve gulden Hollanders’ (de prijs van de plakzegel op het request), anderen zagen gelijkgestelden zelfs als ‘gederacineerde Chinezen’. Ook bij welgestelde Chinezen was het niet gebruikelijk om zich gelijk te laten stellen, hoewel zij er geen bezwaar tegen hadden dat bijvoorbeeld hun kassiers wel een aanvraag indienden. Die hadden het nodig, was de heersende mening. Evenals Chinezen die bij de overheid werkten; voor hen waren de nadelen bij het zich niet gelijk laten stellen wel erg groot.

In de VOC-tijd hadden de Chinezen - ook toen speelde de verdeelen-heers politiek al een belangrijke rol - eigen bestuurders toegewezen gekregen, officieren der Chinezen (majoors, kapiteins en luitenanten) genoemd, die verantwoordelijk waren voor het reilen en zeilen binnen de Chinese wijken. Het waren onbezoldigde erebaantjes, hoewel er wel een onkostenvergoeding werd gegeven en in sommige tijden een provisie uit de zoutdistributie. De functies hadden in de jaren twintig en dertig veel van hun betekenis en aanzien verloren omdat er een grotere bewegingsvrijheid voor Chinezen was gekomen en Chinezen steeds meer onder het Europese recht vielen. De animo om officier te worden was daarom niet groot meer (Moerman 1929: pp. 54 e.v.).

Bij ongeveer de helft van de ondervraagde artsen blijkt dat een grootvader of hun vader een Chinese bestuursfunctie had. Alle respondenten benadrukken overigens dat de functies in die tijd van hun vader weinig meer voorstelden. Dat mag zo zijn, maar de voordracht voor zo’n functie vond plaats door de Chinese gemeenschap en het bekleden van een officiersfunctie betekende op z’n minst dat de grootvaders of vaders aanzien genoten, te goeder naam en faam be-

kend stonden en zich op de een of andere manier onderscheidden van de 'gemiddelde' Chinees. De functie bood ook het grote voordeel dat men vaker met de Hollanders en hun bestuurlijk apparaat in contact kwam dan de meeste Chinezen. Westerse bestuurlijke of ambtelijke functies kwamen in de families van de geïnterviewde artsen niet voor, op één uitzondering na:

Mijn vader was de eerste Chinese wethouder van Bandung, later is hij locoburgemeester geworden. Mijn vader vertegenwoordigde de Chinese groep in Bandung. Hij was het die gestudeerd had (dat wil zeggen HBS had; in zijn generatie een hoge uitzondering, S&T), goed Nederlands sprak en ook de andere talen spreken kon; het lag voor de hand dat hij het werd. Of hij er voor betaald werd, weet ik eigenlijk niet. Hij bezat ook nog een paar fabrieken, dus we hebben het altijd goed gehad.

2.3 Handel

Niet alle Chinezen waren in 1930 in de handel werkzaam. Op Java en Madura was de concentratie in deze sector het grootst: 54,7 procent van de Chinese beroepsbeoefenaars.⁸ Voor heel Nederlands-Indië gold dat 35,4 procent van de Chinezen in de handel werkten. Mannen zowel als vrouwen: 'Ook de vrouw is relatief sterk vertegenwoordigd in den handel. Ofschoon haar absolute getalsterkte (14.799) in den handel niet zoo groot is, hoort toch 50,6 procent van het totale aantal Chineesche beroepsbeoefenaarsters in den bedrijfstak thuis' (Ong 1943: p. 106). Veel Chinezen waren bij de kleinhandel betrokken: 'hieronder zijn natuurlijk een groot aantal personen begrepen, behorende tot den straathandel, in het bijzonder bij de eldersgeborenen' (Ong 1943: p. 107).

De meeste vaders van de artsen waren, net als hun vaders, in de handel actief, zoals met het verhandelen, importeren en exporteren van rijst of andere Indische produkten. Ze waren groothandelaren of typische tussenhandelaren. Maar de beroepen van de vaders waren toch al veel geschakeerder dan bij eerdere generaties. Enkele vaders bezaten suiker- of oliefabrieken, weer andere vaders waren eigenaar van één of meer toko's, een modern westers warenhuis of zelfs van een autohandel. Enkele gezinnen hadden een batikkerij voor sarongs, dat waren familiebedrijven waarbij de moeder vaak een heel actieve rol speelde. Een paar vaders beheerden veel huizen. Een echtgenote vertelt hoe zo'n bezit zich ontwikkelde:

Mijn man komt uit een betere familie. Maar mijn vader was dan misschien geen kapitein der Chinezen of iets dergelijks, hij had het wel goed. Vijf van zijn elf kinderen hebben in Batavia gestudeerd (zijzelf heeft niet gestudeerd, S&T) en daar moest je wel geld voor hebben. Mijn vader stopte al zijn geld in huizen die hij vervolgens verhuurde. Op een gegeven moment had hij zo'n vijfendertig huizen en dat leverde naast de opbrengst uit de handel heel wat op.

Al de genoemde beroepsactiviteiten zijn min of meer traditioneel voor een handelsminderheid. Toch beginnen in de generatie van de vaders ook al andere beroepen te verschijnen, bijvoorbeeld administratief medewerker bij een groot autobedrijf of kassier bij de Nederlandse Handelmaatschappij. Van een vrouwelijke arts werkte de vader bij de Staatsspoorwegen; hij had een technische opleiding genoten. Sommige vaders zullen, gezien de studie van hun zonen in Nederland of het feit dat die lid van het Studentencorps in Batavia waren, op z'n minst bemiddeld zijn geweest; bij andere vaders was dat niet zo. De opleiding van verreweg de meeste vaders was nog niet erg hoog - gezien het gebrek aan geschikte scholen in hun jeugd niet zo verwonderlijk. Sommigen hadden op een Chinese school gezeten of enkele jaren Nederlandstalig onderwijs gevolgd. Een enkeling had een paar jaar MULO of die zelfs voltooid; één bezat een HBS-diploma.

In Chinese families was het gebruikelijk dat een zoon, dikwijls de oudste, zijn vader in het bedrijf zou opvolgen, niet zonder problemen overigens:

Als ik me de verhalen van mijn vader herinner, dan denk ik weleens we hebben die *Ausdauer* niet meer en ook die handelsgeest is ons vreemd. Dat was in mijn jeugd ook mijn grootste angst want ik was de oudste zoon. En als oudste zoon werd ik gedoodverfd als zijn opvolger. Dat gaf ook allerlei onverdiende eerbetuigingen van de bevolking. Ik was er niet trots op. Integendeel, ik zat met de angst dat ik dat allemaal moest overnemen.

Uiteindelijk achtte de vader zijn zoon ongeschikt voor de handel en deze ging medicijnen studeren.

3 Chinese leerlingen in het westerse onderwijs

3.1 Talenkennis

Kennis van het Nederlands was bij de Chinese bevolkingsgroep in de jaren twintig en dertig allerminst vanzelfsprekend.⁹ De eerste generatie migranten sprak uiteraard Chinees - dat wil zeggen een Chinees dialect, geen Mandarijn - maar de kennis van deze taal was in de generaties daarna veel minder algemeen. Meestal werd thuis een lokale Indonesische taal of Maleis gesproken. Kennis van het Nederlands was vaak afwezig of gebrekkig bij de grootouders van de artsen die we hebben gesproken. Bij hun ouders was kennis van het Nederlands iets algemener dan bij de grootouders. Maar het was uitzonderlijk als Nederlands thuis de voertaal was. Dat gebeurde alleen als *beide* ouders Nederlands onderwijs hadden gevolgd, iets wat in de jaren twintig zelden het geval was.

Omdat veel Chinese kinderen niet het Nederlands beheersten, betekende dat dat ouders zich soms veel moeite moesten getroosten om er voor te zorgen dat hun kinderen die taal goed leerden spreken. Het kwam voor dat kinderen al op jonge leeftijd bij een Hollandse onderwijzersfamilie in de kost werden gedaan. Een extreem voorbeeld is het volgende:

Mijn vader wilde per se dat mijn broer en ik een Europese opvoeding kregen. Dat was fout, later heeft mijn vader dat ook toegegeven. Mijn broer en ik zaten op de lagere school in Bandung, daar gingen we in de kost bij de hoofdonderwijzer. Zo konden we de taal en omgangsvormen leren. Moet je nagaan, we zatend in de kost bij een familie die nog geen vijf minuten van het huis van mijn vader woonde! Alleen op zaterdag en zondag mochten we naar huis.

Meestal werden Chinese kinderen voor hun eerste kennismaking met het Nederlands naar een geschikt kleuterschooltje gestuurd. Gingen kinderen eenmaal naar de lagere school dan veranderde thuis dikwijls de situatie. Vaders die de taal beheersten begonnen Nederlands met hun kinderen te spreken, terwijl kinderen dat ook met elkaar deden. Tegen hun moeder spraken kinderen ook vaak Nederlands, die dan in haar eigen taal, Maleis of Javaans, antwoordde of noodgedwongen ook maar zo goed en zo kwaad Nederlands sprak. Vrijwel altijd ontstond zo een twee-, soms zelfs drietalig (tegen

bedienden werd vaak weer een andere taal gesproken) ouderlijk milieu. Een situatie die toen eigenlijk door niemand - in de herinnering van nu - als een probleem is ervaren. Slechts enkele artsen hebben ons verteld dat ze Nederlands alleen op school of tijdens de studie spraken.

Ouders kozen voor een Nederlandse opleiding voor hun kinderen omdat Chinees onderwijs wegens het taalprobleem niet meer goed mogelijk was. Maar veel belangrijker was dat het Nederlandse onderwijs een hoge status had en van het onderwijs dat beschikbaar was, de beste kwaliteit had en het enige dat mogelijkheden voor hoger onderwijs bood. Zo rond 1920 was echter niet iedereen daar van op de hoogte:

Het was eigenlijk de drijfveer van mijn grootvader van vaderskant, die heeft de ontwikkeling in de koloniale samenleving gezien. Die heeft tegen mijn vader gezegd dat hij moest proberen om zijn kinderen een andere opvoeding te geven. Het was ook de ambitie van mijn moeder. Dat kwam door haar vader, die werkte bij het grote concern van Oei Tiang Ham in Semarang. Dat was een grote stad zodat hij meer wist dan wij in ons dorpje.

De keuze van de ouders werd ook ingegeven door het besef dat wilden hun kinderen in de Nederlands-Indische samenleving vooruitkomen ze zich moesten richten op de Nederlandse taal en cultuur. Zo lagen de verhoudingen in de koloniale samenleving nu eenmaal:

In een kolonie is het vechten voor je eigen bestaan. We betekenden niets als we niet geschoold waren, en enigszins gelijkwaardig aan de heersende koloniale ambtenarij waren. Om een positie binnen die maatschappij te krijgen moesten we minimaal een Nederlandse school gevolgd hebben.

Wertheim (1964: p. 47) merkt in dit verband op: 'For the ambitious members of the higher strata of local Chinese society the trend became rather to identify themselves with the colonial upper caste.'

3.2 Lager onderwijs

Het Nederlandse lager onderwijs (Chinees en Maleis onderwijs laten we verder buiten beschouwing) in Nederlands-Indië was over drie

soorten scholen verdeeld: de Europese Lagere School (ELS), de Hollands Chinese School (HCS) en de Hollands Inlandse School (HIS).¹⁰ Naast de openbare gouvernementsscholen, waren ook de scholen van de missie en zending van groot belang. Verscheidene artsen werden door hun ouders wegens de kwaliteit van het onderwijs naar zulke scholen gestuurd.

Het aantal Chinese leerlingen dat Nederlands onderwijs volgde is in de loop van de twintigste eeuw sterk gestegen. In 1900 volgden nog slechts 352 Vreemde Oosterlingen (dat wil zeggen voornamelijk Chinezen) onderwijs aan een ELS, toen nog de enige vorm van westers lager onderwijs in Nederlands-Indië. In 1930 bedroeg het aantal Chinese leerlingen op Nederlandstalige scholen ongeveer 24.000 (Van der Wal 1963: pp. 693 e.v.). De stijging was vooral het gevolg van het feit dat steeds meer meisjes Nederlands onderwijs gingen volgen (Cator 1936: p. 86). Lang niet alle Chinese kinderen volgden in die tijd echter onderwijs.

Loe Ping Kian heeft voor 1935 berekend dat van de ongeveer 200.000 Chinese kinderen van 6 tot 14 jaar 98.000 onderwijs ontvingen. Van deze leerlingen volgde slechts een kwart Nederlands onderwijs (geciteerd bij Van Diffelen 1936: p. 42). Maar bij de Indonesische kinderen lagen de verhoudingen vele malen slechter. Zo volgden in 1930 71.618 Indonesische leerlingen Nederlands onderwijs, tegenover de bovengenoemde 24.000 Chinese leerlingen. Absoluut gezien waren er dus drie keer zoveel Indonesische leerlingen, maar de proportie Vreemde Oosterlingen die Nederlandstalig lager onderwijs volgden was twintig keer zo groot als die van de autochtone Indonesiërs (Coppel 1983: p. 21).

De Europese Lagere School was opgericht voor kinderen van Hollandse ouders die hun kinderen niet naar Nederland konden sturen. Deze school had de hoogste status en het volgen van onderwijs op deze scholen leverde voor niet-Europese leerlingen een tijdwinst van een jaar op. Het aantal Indonesische en Chinese leerlingen bedroeg nooit meer dan tien tot vijftien procent. De toelatingseisen voor deze niet-Europese kinderen vloeiden gedeeltelijk voort uit de koloniale gezagsverhoudingen. Kinderen van de hoogste rangen 'Inlandse hoofden der bevolking' werden vrij toegelaten, evenals die van maajors en kapiteins der Chinezen.¹¹ Wilden andere Chinese ouders hun kinderen op een ELS geplaatst krijgen dan moesten ze een verzoek indienen. De inwilliging hing sterk af van de maatschappelijke positie van de ouders in de plaats waar ze woonden. Niet-Europese

kinderen werden uitvoerig op hun kennis van het Nederlands getoetst en één van de ouders moest bovendien zelf het Nederlands beheersen. Een uitzondering op deze gang van zaken was als de ouders gelijkgesteld waren, dan had men immers dezelfde rechten als de Europeanen en kinderen werden zonder meer toegelaten. Bijna de helft van de artsen die we hebben gesproken heeft op zulk soort scholen gezeten, hoewel niet van iedereen de ouders gelijkgesteld waren.¹² Ook rijke niet-gelijkgestelde Chinezen zorgden er voor dat hun kinderen Europees onderwijs volgden. Iemand uit zo'n milieu vertelt hoe dat mogelijk was:

Ondanks dat mijn vader niet gelijkgesteld was, zat ik niet op een HCS. Hoe? Wel, geld kan veel. Ik was op een katholieke particuliere school en dat was de uitweg. Want op de missieschool kon men niet zeggen: we nemen alleen maar Europese leerlingen aan. Je moest juist de goddelozen opnemen. Het kostte wel veel geld. Het gewone schoolgeld was, ik meen, f 2,50 per maand, mijn vader heeft altijd f 11,50 betaald. De kinderen van de miljonairs zaten allemaal op die katholieke scholen. Zo ontweek je dus de gelijkstelling (of een request, S&T) terwijl je kinderen toch een Europese opvoeding konden volgen.

Pringgodigdo (1940: p. 423) laat in een vergelijking van de prestaties van leerlingen uit de drie bevolkingsgroepen, gebaseerd op de laatste rapportcijfers voor taal en rekenen op ELSen in het schooljaar 1933/1934, zien dat de onderlinge prestaties van de leerlingen uit de drie bevolkingsgroepen bij taal enigszins verschilden. Echt opvallend waren de verschillen bij rekenen: Chinese leerlingen leverden daar gemiddeld de hoogste prestaties.

De overige artsen hebben, op één na, op de HCS gezeten. Die ene uitzondering is de zoon van een Totok-Chinees:

Ik ben begonnen op een Chinese school, dat wilde mijn vader. Toen hij overleed mocht ik naar een Hollandse school. Dat was eerst een HIS. Die school stond lager in aanzien dan de HCS maar zoveel scholen waren er niet op Ambon. Bovendien was er geen geld om me naar de HCS te sturen. Ik was wel één van de beste leerlingen en de laatste paar jaren van de lagere school mocht ik naar een HCS.

De Hollands Chinese School werd in 1908 opgericht (de HIS volgde in 1912). Daarmee kwam het Indische gouvernement tegemoet aan een lang gekoesterde wens van een deel van de Chinese bevolking. De oprichting was echter ook bedoeld als tegenwicht tegen het

groeiend op China gerichte nationalisme bij de Chinezen in Nederlands-Indië. Die nationalistische gevoelens waren weliswaar het sterkst bij de Totoks, maar ook Peranakans begonnen zich onder invloed van de Totoks steeds meer op China te oriënteren. In de permanente verdeel-en-heers politiek van de koloniale samenleving bood de HCS de mogelijkheid om beide groepen Chinezen weer van elkaar te verwijderen door kennis van het Nederlands als sociale scheiding te laten fungeren.

De HCS duurde een jaar langer dan de ELS omdat er een voorklas was die diende om leerlingen aan het Nederlandstalig onderwijs te laten wennen. De school was niet voor iedereen toegankelijk: alleen kinderen van wie de ouders minimaal een inkomen van vijftig gulden per maand hadden werden toegelaten (Van Diffelen 1936: p. 42). Bovendien kon het schoolgeld dat moest worden betaald een financiële drempel opleveren. Het tarief van het schoolgeld was voor de ELS, HCS en HIS hetzelfde. De hoogte varieerde afhankelijk van het inkomen van de ouders, maar alleen Europese ouders konden vrijstelling van het schoolgeld krijgen (*Kosten* 1930: p. 3).

Voor ouders die wilden dat hun kinderen na de lagere school middelbaar onderwijs zouden gaan volgen waren er verschillende mogelijkheden. Kinderen die op de ELS hadden gezeten konden betrekkelijk gemakkelijk naar de HBS. Net als iedereen moesten Chinese kinderen toelatingsexamen doen. Maar:

Kwam je van de HCS of HIS dan moest je twee toelatingsexamens afleggen (één voor de kennis van het Nederlands, S&T). Daarbij kwam dat we in het laatste jaar van de lagere school bijlessen Nederlands moesten nemen, anders wisten we zeker dat we niet aangenomen werden.

3.3 Middelbaar onderwijs

De relatieve oververtegenwoordiging van Chinese leerlingen ten opzichte van Indonesische leerlingen was nog sterker in het middelbaar onderwijs. Op de prestigieuze HBS was het aantal Chinese leerlingen zelfs absoluut groter dan dat van de Indonesische. Uit tabel I blijkt echter hoe weinig Chinese en Indonesische leerlingen in 1924 onderwijs op de - toen nog vier - vijfjarige HBSen volgden, zeker in vergelijking met het aantal Europese leerlingen.

Leerlingen, die in de	EUROPEANEN					INLANDERS				
	Aanwezig waren	hiervan				Aanwezig waren	hiervan			
		bevorderd	blijven zitten		bevorderd		blijven zitten			
eerste klasse . . .	618	405	65,5	213	34,5	35	22	62,9	13	37,1
tweede klasse . . .	383	250	65,3	133	34,7	27	22	81,5	5	18,5
derde klasse . . .	323	227	70,3	96	29,7	35	19	54,3	16	45,7
vierde klasse . . .	204	143	70,1	61	29,9	17	12	70,6	5	29,4
Totaal . . .	1528	1025	67,1	503	32,9	114	75	65,8	39	34,2
Eindexamen . . .	Geëxamineerd	Geslaagd		Afgewezen		Geëxamineerd	Geslaagd		Afgewezen	
	185	131	70,8	54	29,2	16	8	50,0	8	50,0

Leerlingen, die in de	CHINEEZEN				
	Aanwezig waren	hiervan			
		bevorderd	blijven zitten		
eerste klasse . . .	47	33	70,2	14	29,8
tweede klasse . . .	26	19	73,1	7	26,9
derde klasse . . .	49	33	67,3	16	32,7
vierde klasse . . .	54	44	81,5	10	18,5
Totaal . . .	176	129	73,3	47	26,7
Eindexamen . . .	Geëxamineerd	Geslaagd		Afgewezen	
	19	11	57,9	8	42,1

Tabel I

H.B.S. met 5-j. c.
Nederlands-Indië

(Bron: Révész 1926: p. 86)

In 1940 volgden 553 Indonesische, 2060 Europese en 542 Chinese leerlingen onderwijs op een HBS (Van der Wal 1963: p. 687).

Het middelbaar onderwijs kwam overeen met dat wat toen in Nederland bestond: er waren openbare en bijzondere MULO's, drie- en vijfjarige HBSen en enkele lycea. De MULO's kenden echter alleen een B-opleiding. Alleen in Bandung, Batavia, Malang, Semarang en

Soerabaja waren HBSen te vinden. De enige HBS buiten Java was in Medan op Sumatra. Veel leerlingen volgden daarom een andere schoolloopbaan. Ze gingen eerst naar de MULO en vervolgens naar een Algemene Middelbare School (AMS). De combinatie van MULO en AMS was gelijkwaardig aan de HBS-opleiding en gaf dezelfde toelatingsmogelijkheden voor academisch onderwijs als de HBS. De AMS duurde drie jaar, kende ook weer alleen een B-opleiding, terwijl Frans facultatief was.

Er bestonden verscheidene AMSen, maar in de herinnering van de artsen staan de Christelijke en Katholieke AMS te Batavia centraal. Kinderen kwamen uit de hele archipel naar deze scholen. Voorselecties op lagere school en MULO waren zo streng geweest dat ze tot de bekwaamste en meest ambitieuze leerlingen van hun generatie behoorden. In tegenstelling tot de HBS was het aantal Chinese leerlingen op de AMS lager dan dat van de Indonesische: in 1930 volgden 649 Indonesische, 164 Europese en 237 Chinese leerlingen daar onderwijs. In 1940 waren dat er respectievelijk 922, 318 en 301 (Van der Wal 1963: p. 699).

We hebben geen arts ontmoet die op de HCS heeft gezeten en daarna naar de HBS is gegaan; wel iemand die na de ELS naar de MULO ging: hij was voor zijn toelatingsexamen HBS gezakt. Een belangrijke reden voor ouders om hun kinderen niet naar een HBS te sturen waren de kosten. Want kon de lagere school meestal in de eigen woonplaats bezocht worden, daarna werd het moeilijker. In sommige gevallen verhuisden ouders noodgedwongen naar een stad waar hun kinderen middelbaar onderwijs konden volgen:

In 1932 zijn mijn ouders naar Java gekomen (van Sumatra, S&T), speciaal voor de studie van de kinderen. Mijn vader was ontzettend geïnteresseerd in de studie van zijn kinderen, daar deed hij alles voor, zelfs verhuizen naar Batavia. Dat was ook weer zoiets, dat was een sprong in het duister want het was crisistijd. Het heeft lang geduurd voordat vader een betrekking vond. Uiteindelijk is hij in het klein voor zichzelf begonnen.

Een andere oplossing was dat ouders hun kinderen bij familie onderbrachten. Als ook dat niet mogelijk was, werden ze in de kost gedaan, meestal bij een Hollands gezin:

Dat was een grote overgang: van een geheel boeddhistisch Chinese omgeving naar het Europese milieu van een echte Hollandse Totok.

Het was een christelijke familie, met bidden voor het eten bijvoorbeeld.

De hoge ambities die ouders blijkbaar voor hun zonen koesterden waren voor hun dochters meestal heel wat minder. Een MULO in de buurt vond men wel genoeg. Zo vertelt een echtgenote:

Ik heb alleen de MULO doorlopen. Mijn zusters hebben MULO en Huishoudschool gedaan. Ik wilde daarna wel verder studeren maar dat mocht niet, meisjes studeerden in die tijd nog niet zo vaak. Al het geld werd besteed aan de opleiding van mijn broer want hij was de stamhouder. Voor Chinezen zijn de zonen het belangrijkste.

De omgang tussen de leerlingen uit de drie bevolkingsgroepen is op de ELS en HBS nooit een probleem geweest, in de herinneringen van de artsen. Men speelde met elkaar, kwam soms op elkaars verjaardagen en deed samen aan sport. Het gedrag van onderwijzers en leraren, vrijwel altijd volbloed Hollanders in die tijd, was daarentegen erg wisselend. Soms waren Chinese leerlingen het mikpunt van discriminerende opmerkingen, soms kregen ze van een docent een voorkeursbehandeling:

Ik was op de HBS uitmuntend. Daarom heb ik me altijd veel vrijheden veroorloofd en ik spijbelde veel. Een leraar zei toen tegen me: 'jij kunt dat wel doen maar het is slecht voor de anderen, je moet geen slecht voorbeeld geven.' Die leraar wilde ook dat ik in Holland ging studeren, dan zou hij voor alles zorgen.

Na de HBS of AMS kon men verder gaan studeren. Tegen die tijd waren er al flinke leeftijdsverschillen tussen leerlingen die ELS-HBS hadden gedaan en die de schoolloopbaan HCS-MULO-MS hadden gevolgd. De snelste HBS-leerlingen waren dan pas zeventien, terwijl de leeftijd van leerlingen die hun AMS hadden voltooid al rond de twintig of eenentwintig lag.

3.4 Herkomst en prestaties

Er is betrekkelijk veel statistisch materiaal over leerlingen uit de drie bevolkingsgroepen voorhanden. De gegevens zijn in 1929 verzameld en in een reeks rapporten gepubliceerd. Omdat de meeste artsen die we hebben gesproken tussen 1910 en 1927 zijn geboren, volgden de

meesten van hen in 1929 onderwijs. De gegevens sluiten weliswaar niet altijd aan omdat ze betrekking hebben op een bepaalde groep leerlingen in 1929, maar ze bieden ons inziens een redelijke indicatie voor de maatschappelijke herkomst van Chinese leerlingen rond 1930.

In 1929 organiseerde de *Hollandsch-Inlandsche Onderwijscommissie* een grootschalig onderzoek. Voor de enquête werden 789 lagere en middelbare scholen aangeschreven met het verzoek om inlichtingen te verstrekken over de inkomens en de beroepen van de ouders van de leerlingen die in 1929 voor het *eerst* toegang vroegen tot de respectieve scholen. De Commissie ontving van 703 scholen gegevens over 36.318 leerlingen, waarvan afgewezen werden 9.611 en aangenomen 26.707 (*Kosten* 1930: p. 1).

Allereerst heeft de Commissie de verdeling van de bij de enquête opgegeven inkomens *per bevolkingsgroep* vergeleken met de verdeling zoals die per bevolkingsgroep door het *Centraal Kantoor voor de Statistiek* op grond van de inkomstenbelasting werd gepubliceerd. Uit deze vergelijkingen blijkt dat de inkomensverdeling bij de ouders van de Europese leerlingen vrijwel een volledige afspiegeling is van die in de gehele Europese bevolking. Bij de Indonesische en Chinese leerlingen was dat niet zo. Voor de Vreemde Oosterlingen constateerde de Commissie: 'dat onder de ouders de beter gesitueerden naar verhouding veel sterker vertegenwoordigd zijn, dan lieden uit de lagere inkomensgroepen'. En over de Indonesische leerlingen schreef de Commissie: 'dat de inkomens van de Inlandsche leerlingen van de H.I.S. veel hooger liggen dan die van de massa der inheemsche bevolking' (*Kosten* 1930, p. 2). Er zijn ook aanzienlijke inkomensverschillen tussen de leerlingen op de drie typen lagere scholen te constateren. Die verschillen waren nog veel sterker in het middelbaar onderwijs. De ELS, HBS en AMS werden vooral door Chinese leerlingen bezocht van wie het inkomen van de ouders boven de door de commissie gehanteerde grens van f 1200 per jaar lag.

Heel opvallend was het verschil in werkkring (omdat de Europeanen een heel speciale positie innamen laten we die buiten beschouwing) tussen de Indonesische en Chinese vaders. Bij de Indonesische vaders was zo'n driekwart in overheidsdienst, terwijl van de Chinese vaders zo'n ruwweg 70 procent voor eigen rekening werkte (tabel II).

Tabel II - Bij het westers onderwijs aangenomen Vreemde Oosterlingen naar de maatschappelijke positie van ouders of verzorgers

Schooltypen	Overheidsdienst				Part. bedrijfsleven				Totaal in loon-dienst	Voor eigen reke-ning	Totaal gene-raal
	Land-dienst	Locale Ressort	Zelf Best.	Totaal	Eur. werk-g.	Chin. werk-g.	Inl. werk-g.	Totaal			
<i>a. Absolute cijfers.</i>											
H.B.S.	1	—	—	1	21	2	—	23	24	54	78
M.U.L.O.	24	1	1	26	95	13	2	110	990	291	427
H.C.S.	96	25	—	121	483	386	—	869	13	1893	2883
A.M.S.	1	—	—	1	9	3	—	12	—	49	62
Schakelsch.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	10
H.I.S.	28	—	—	28	15	8	1	24	52	217	269
E.L.S.	19	1	—	20	39	8	—	47	67	122	189
Techn. Sch.	2	—	—	2	4	12	—	16	18	42	60
<i>b. In procenten.</i>											
H.B.S.	1.3	—	—	1.3	27.—	2.5	—	29.5	30.8	69.2	100
M.U.L.O.	5.6	0.2	0.2	6.—	22.4	3.1	0.5	26.—	32.—	68.—	100
H.C.S.	3.3	0.8	—	4.1	16.9	13.2	—	30.1	34.2	65.8	100
A.M.S.	1.6	—	—	1.6	14.5	4.8	—	19.3	20.9	79.1	100
Schakelsch.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100.	100
H.I.S.	10.—	—	—	10.—	5.6	3.—	0.3	8.9	18.9	81.1	100
E.L.S.	9.8	0.5	—	10.3	20.1	4.1	—	24.2	34.5	65.5	100
Techn. Sch.	3.3	—	—	3.3	6.7	20.—	—	26.7	30.	70.	100

(Bron: *Leerlingenverloop* 1929: p. 24)

Veel Indonesische leerlingen waren kinderen van 'Inlandse hoofden der bevolking' of ambtenaren, terwijl de Chinese vaders meestal als handelaar werkten.

De Commissie berekende ook de efficiëntie van diverse schoolloopbanen aan de hand van *gecombineerde* schoolloopbanen in lager en middelbaar onderwijs (*Leerlingenverloop* 1929: p. 24). De Commissie constateerde dat het verloop erg groot was, zeker in vergelijking met het onderwijs in Nederland: 'de resultaten in Indië behaald bij de opleiding tot eind HBS 5 j.c. of AMS bewegen zich tusschen de 18,4 en 53% van het rendement in Nederland, dat daar ten lande reeds aangemerkt wordt als zeer laag' (*Leerlingenverloop*, 1e deel, 1929: p. 27). Uit de berekeningen blijkt bovendien dat het leerlingenverloop bij alle drie de bevolkingsgroepen heel erg groot was. Wel constateerde de Commissie: 'dat de opleiding ELS-HBS 5 j.c., hoewel een jaar korter, voor alle landaarden hogere resultaten geeft dan die over ELS-MULO-AMS, en dat zij in het bijzonder bij de

Inlandsche en Chineesche leerlingen opvallend veel betere uitkomsten oplevert dan de z.g. “geëigende” opleiding via HIS, en HCS, terwijl zij voor de inlanders bovendien twee jaar korter duurt’ (*Leerlingenverloop* 1929: p. 27).

4 De studie medicijnen

4.1 Academisch onderwijs

Academisch onderwijs was van recente datum in Nederlands-Indië (voor die tijd waren studenten gedwongen om in Nederland te gaan studeren; vanaf ongeveer 1910 waren onder die studenten ook Chinezen). In 1920 werd te Bandung de Technische Hogeschool opgericht. De Rechtshogeschool en de Medische Hogeschool te Batavia volgden in respectievelijk 1926 en 1927. De Geneeskundige Hogeschool kwam naast de *School tot opleiding van Indische Artsen* (STOVIA) die in 1936 werd opgeheven.¹³ In 1934 werd de medische opleiding aan de hogeschool bij wet gelijkwaardig gesteld aan die in Nederland.

De drie hogescholen waren niet erg groot. Het aantal studenten in Bandung groeide van 28 in 1920 tot 168 in 1938. Aan de Rechtshogeschool studeerden in 1938 349 studenten. De Geneeskundige Hogeschool trok de meeste studenten: in 1941 was hun aantal gegroeid tot 632 (gegevens ontleend aan diverse Jaarboekjes van de drie Hogescholen). Bij alle drie de hogescholen was het aandeel van de Chinese studenten onevenredig hoog in vergelijking met het percentage Chinezen in de bevolking als geheel. Op de Technische Hogeschool was het aandeel van de Chinese studenten in 1937 24% (40 studenten). Op de Rechtshogeschool was in 1938 66% van de studenten Indonesisch en 18% Chinees (63 studenten). De Geneeskundige Hogeschool trok verreweg de meeste Chinese studenten. Toen in 1927 de Geneeskundige Hogeschool werd geopend, meldden zich dat jaar 27 eerstejaars aan; twaalf waren Chinese studenten. Tussen 1933 en 1937 was er sprake van een constante verhouding: 35% Chinezen, 45% Indonesiërs en 20% Europeanen. Van de 632 studenten in 1941 waren er 121 Europeanen, 289 Indonesisch en 222 Chinees.

Naast de Geneeskundige Hogeschool in Batavia was er nog een

andere mogelijkheid om in Nederlands-Indië medicijnen te studeren: de *Nederlandsch-Indische Artsen School* (NIAS) te Soerabaja. De school was in 1913 opgericht. De toelatingseisen waren minder streng dan aan de Hogeschool, alleen een MULO-diploma was voldoende, omdat de school een drie-jarige voorbereidende afdeling kende. De NIAS had veel dienstverbanders in opleiding. Zij hadden met het gouvernement een contract afgesloten, waardoor hun studie werd betaald. Ook de artsenschool breidde gestaag uit. In 1930 bedroeg het aantal leerlingen 252, onder wie 52 Vreemde Oosterlingen, in 1938 volgden 362 leerlingen onderwijs (verdere gegevens ontbreken).¹⁴

4.2 Enkele voorbeelden

Als samenvatting van het voorafgaande en als impressie van de Chinese medici die we besproken hebben, presenteren we beknopt drie biografiën. De eerste is van een arts die in Nederland heeft gestudeerd:

Ik ben in 1919 in een heel klein plaatsje aan de Oostkust van Java geboren. Mijn grootvader was daar handelaar. Voor de toekomst van de kinderen verhuisden mijn ouders toen ik vier was naar een grotere plaats. Mijn vader had daar een autobedrijf. Mijn ouders spraken geen Nederlands. Ik leerde pas Nederlands spreken op een soort fröbelschooltje, geleid door een Indo-Europese mevrouw. Mijn vader wilde ons niet naar een Chinese school sturen omdat hij altijd zei: 'wil je vooruitkomen dan moet je naar een Hollandse school gaan'. Omdat we waarschijnlijk van een goeude familie kwamen, tenminste in die stad, mochten we naar de ELS. Er is ongetwijfeld een verzoek ingediend maar de inwilliging heeft niet lang op zich laten wachten.

Voor de HBS moest ik in de kost bij een Hollandse familie, tweehonderd kilometer verderop. Mijn vader wilde dat we gingen studeren, maar het kon hem niet schelen wat. Voor de studie van zijn kinderen had hij veel over. De drijfveer van mijn vader was dat zijn kinderen het later goed zouden hebben. 'Niet in die handel', zei hij altijd. Daarna ben ik met mijn broer naar Nederland gegaan om medicijnen te studeren (mijn broer heeft voor apotheker gestudeerd). Doordat de universiteiten in de oorlog door de Duitsers werden gesloten ben ik pas in 1947 in Leiden afgestudeerd. Daarna ben ik naar Indonesië teruggegaan, waar ik in een ziekenhuis ging werken en een eigen praktijk had.

Erg gebruikelijk was zo'n schoolloopbaan met daarna een studie in Nederland niet. Veel geïnterviewde artsen gingen medicijnen studeren aan de Geneeskundige Hogeschool te Batavia:

Mijn vader was bioscoopexploitant in een middelgrote stad op Java, daarnaast had hij een winkel waar van alles te koop was. Dat is zo gebleven tot de crisistijd. Toen is mijn moeder een batikhandel begonnen. Mijn grootvader was kapitein der Chinezen en mijn vader had zich voor de grotere rechtszekerheid gelijk laten stellen. Hij sprak dus al Nederlands. Op zesjarige leeftijd ging ik samen met mijn broer naar een HCS. Met hem ben ik ook samen op de MULO geweest. Uiteindelijk werd dat een school van de Broeders, die gaven namelijk de meeste lessen. In kleine steden waren geen HBSen, dus moest je naar de MULO. Daarna ben ik naar de katholieke AMS in Batavia geweest. In 1940 ben ik in Batavia met mijn studie medicijnen begonnen. Ik was toen 20 jaar. Door de Japanse bezetting is mijn studie een tijd onderbroken geweest; ik heb hem pas na de oorlog voltooid. Ik ben toen begonnen met een eigen praktijk.

De derde arts heeft de Artsenschool in Soerabaja bezocht:

Ik ben geboren in een heel klein dorpje op Noord-Celebes. Mijn vader had een handel in kopra die hij opkocht van de Indonesiërs. Thuis spraken we een Chinees dialect of Maleis. Ik ben op de HCS geweest. Voor de MULO moest ik naar een grotere plaats verhuizen. Daar ben ik in de kost geweest bij een Hollandse familie. Omdat het in 1929 crisistijd was kon mijn vader de opleiding in Batavia niet betalen. Ik ben toen naar de NIAS gegaan omdat je daar een beurs voor kon krijgen. Werd men toegelaten, dat hing van je eindexamencijfers van de MULO af, dan werd meteen een contract afgesloten om na het afstuderen bij het gouvernement in dienst te treden. De opleiding was erg schools. Haalde je voor de driemaandelijkse proefwerken te veel onvoldoendes dan werd je weggestuurd. Je zat minimaal negeneneenhalf jaar op school, maar dan moest je hard doorwerken. Na mijn opleiding werd ik dus arts in dienst van het gouvernement en naar één van de Buitengewesten gestuurd, het centrale eiland van een eilandengroep. De artsen uit Batavia wilden alleen op Java werken. Als beginnend arts van de NIAS verdiende je ook minder dan die lui uit Batavia. Voor mijn reizen tussen de eilanden kreeg ik echter extra toelagen.

4.3 Keuze en financiering

Niet alle Chinezen mochten studeren: we hebben al aangegeven dat

zonen soms hun vader in het bedrijf moesten opvolgen. Jongere zonen - bij hoge uitzondering soms ook dochters - mochten, bij gebleken geschiktheid, verder studeren. Dat Chinese studenten zo vaak medicijnen kozen, was voor een belangrijk deel het gevolg van het feit dat er toen weinig andere mogelijkheden in Nederlands-Indië bestonden.¹⁵ En een meesterstiel of een ingenieursdiploma bood vooral uitzicht op functies bij de overheid en die waren bij Chinezen niet erg in trek of moeilijk bereikbaar.¹⁶ Verscheidene artsen vertelden ons bovendien dat ze eigenlijk iets anders hadden willen studeren, bijvoorbeeld electrotechniek of voor landbouwkundig ingenieur, maar dat hun ouders zo'n studie in Nederland niet konden betalen. Veel artsen die ons op het gebrek aan andere studiemogelijkheden hebben gewezen, menen echter toch dat de medicijnenstudie bij Chinezen erg populair was. De beschikbare cijfers geven hen daarin gelijk: aan de Geneeskundige Hogeschool waren meer dan twee keer zoveel Chinese studenten ingeschreven als aan de twee andere hogescholen samen. Wat waren hun motieven?

Die motieven waren uiteraard deels individueel: een keuze ingegeven door een ervaring met ziekte van henzelf of familieleden bijvoorbeeld. Soms suggereerde iemand juist deze mogelijkheid, bijvoorbeeld de huisarts of:

Eigenlijk wilde ik ingenieur worden in Delft, maar dat kon niet bekostigd worden.

Zijn echtgenote vult aan: Toen kwam de pastoor, en iedereen luisterde altijd heel goed naar de pastoor, en die zei dat mijn man maar arts moest worden.

En een heel enkele keer was er al een arts in de familie die als voorbeeld fungeerde. Persoonlijke wensen van vaders speelden soms een rol:

Mijn vader had heel graag arts willen worden, maar dat mocht niet van oma. Hij was de oudste zoon thuis en arts worden betekende toentertijd dat je naar Europa moest. Oma was bang dat mijn vader met een Hollandse vrouw zou trouwen. Ik kan me herinneren dat hij me eens vroeg toen ik op de lagere school zat wat ik wilde worden. Ik meen dat ik toen ingenieur wilde worden. 'Ach,' zei hij, 'je weet dat ik graag arts had willen worden, ik zou het zo fijn vinden als een van mijn kinderen arts werd.' Als hij gezegd had dat ik jurist moest worden had ik dat misschien ook wel gedaan.

De keuze die sommige ouders maakten om één van hun kinderen medicijnen te laten studeren, klinkt zakelijk:

Mijn ouders vonden mij de beste van de drie kinderen (twee broers en een zuster, S&T), daarom moest ik medicijnen gaan studeren. Mijn vader zei: 'ga jij maar studeren, jij hebt de capaciteit.' Al zijn geld heeft hij besteed om mij in Nederland te laten studeren en mij daarna in Leiden te laten specialiseren.

Maar de in de inleiding gesignaleerde neiging van leden uit handelsminderheden om academische studies te kiezen die uitzicht bieden op een zelfstandige beroepsuitoefening, was ook voor de artsen die we hebben gesproken zeer belangrijk:

Mijn vader had beslist dat ik geneeskunde moest studeren, want hij vond dat ik geen benul van handel had. Hij heeft me weleens gezegd: 'je moet een vak kiezen waarvan het diploma levenslang geldig is. Kapitaal kun je opmaken.' Dat heeft hij waarschijnlijk aan den lijve ondervonden in de malaisetijd.

Ik denk dat het aan de Chinese filosofie ligt dat er zoveel Chinezen medicijnen zijn gaan studeren. Ze zeggen altijd: 'Beter een kleine baas dan een grote knecht.' Een Chinees gaat niet graag in loondienst, zij zoeken een zelfstandig beroep uit.

Ik denk dat het vrije beroep het meest gewaardeerd is. Het zelfstandige beroep is het meest safe. Je kunt overal terecht. Daarom kon ik gemakkelijk naar Nederland komen. Men vindt het nog steeds een veilige gedachte dat je overal naar toe kunt.

De keuze om in Nederland, in Batavia of aan de NIAS medicijnen te gaan studeren was vooral een financiële kwestie. Om hun kinderen naar Nederland te sturen moesten ouders toch behoorlijk welgesteld zijn. Maar bij de studenten in Batavia en Soerabaja was dat zeker niet altijd het geval. Uit de resultaten van een enquête die in 1933/34 onder de studenten aan de Geneeskundige Hogeschool werd gehouden blijkt dat bij veel studenten de studiekosten door twee of meer verwanten werden gedragen (*Jaarboekje* 1934: p. 55). Deze gegevens betreffen *alle* studenten en ook sommige Chinese ouders moesten grote financiële offers brengen:

Toen ik ging studeren was er geen geld om het collegegeld, drie-

honderd harde guldens, te betalen. Met veel pijn en moeite mochten we uiteindelijk per kwartaal betalen, vijfenzeventig gulden. Ik weet dat mijn vader in die tijd hooguit vijfenzeventig gulden per maand verdiende. Vader heeft echt alles op alles gezet om ons te laten studeren. Alle juwelen van moeder moesten verkocht worden om de hoognodige dingen te kunnen betalen.

Twee artsen vertelden dat zij met allerlei baantjes hun eigen onderwijs hebben betaald. Van de één was de vader plotseling overleden, hij kreeg slechts een kleine beurs, genoeg om het collegegeld van te betalen. Uit de schaarse gegevens hierover komt overigens naar voren dat vooral Chinese studenten zonder overheidssteun studeerden (*Jaarboekje 1933*: p. 55). Het was dus niet voor alle Chinese studenten zo moeilijk: sommigen kwamen uit bemiddelde families, bij anderen waren er soms familieleden die hielpen:

Mijn vader heeft een enige zoon van een oudere broer in Nederland laten studeren. Die is toen accountant geworden bij de KPM in Batavia. Toen mijn broer zo ver was dat hij kon studeren werd hij bekostigd door deze neef. Een deel van mijn studie werd weer betaald door mijn oudste broer. Bovendien woonde ik bij mijn zuster zodat ik geen kostgeld hoefde te betalen.

De financiering van de studie bij de drie NIAS-artsen die we hebben gesproken wijkt sterk af van het bovenstaande. Alle drie hadden bij de aanvang van hun studie een dienstverband met het gouvernement afgesloten dat hen tijdens de studie een redelijke beurs opleverde, maar hen wél verplichtte na hun studie op zijn minst acht jaar bij de overheid te werken. De reden waarom zij daarvoor kozen was van puur financiële aard. Eén arts vertelde dat hem na het voltooiën van zijn AMS geen andere keus overbleef. Het was malaisetijd en de prijs van peper was geweldig gedaald: zijn vader kon zijn studie in Nederland niet meer betalen. Voor de andere twee geldt vrijwel hetzelfde, terwijl zij bovendien alleen maar MULO hadden:

Mijn vader had het niet zo breed, dus was het de bedoeling dat ik na de MULO werk zou gaan zoeken. Ik wilde toen graag naar de Handelsschool maar daar was geen geld voor. Toen kwam toevallig mijn oom uit Soerabaja en hij zei tegen me: 'Jongen, ga jij maar met me mee naar Soerabaja, dan kan je daar op de NIAS voor dokter studeren en dan vraag ik daar een beurs voor je aan.' Voorheen had ik daar nooit aan gedacht, sterker nog, ik wist niet eens dat zoiets kon.

4.4 Studie

Het bestuur van de hogeschool waakte angstvallig over de handhaving van de kwaliteit. In de herinnering van de artsen was vooral de propedeuse een ware slachting:

De hoogleraren in mijn tijd (begin jaren dertig, S&T) maakten er een mop van. Jullie zijn met z'n 110en, op de snijzaal (na de propedeuse) is maar plaats voor 21. Dus mogen er 21 slagen. Later werd er een compromis gesloten: aan een lijk werd met vier studenten gewerkt. De examens waren voor of na de zomer. De selectie vond ik ook niet erg bijzonder: je kreeg als vakken chemie, natuurkunde, plantenkunde en op grond van deze kennis werd je geselecteerd of je geschikt was als arts. De studie duurde zeveneneenhalf jaar, langer dan in Holland, je moest ook tanden leren trekken en speciale problemen bij bevallingen leren. Want in een klein dorpje stond je er alleen voor.

Het slaagpercentage voor de propedeuse daalde in de loop der jaren, aan het eind van de jaren dertig lag het rond de 25 procent. In de jaarverslagen wordt herhaaldelijk opgemerkt dat het in één keer slagen voor de propedeuse een goede voorspeller is voor het met succes afronden van de studie - een nog steeds actuele constatering. Was men eenmaal door de propedeuse heen, dan stegen de kansen op het slagen bij volgende examens aanzienlijk: zo ongeveer tussen de 50 en 60 procent (*Jaarverslag 1937*: p. 55). Menige arts die we hebben gesproken heeft een gedeelte van zijn studie moeten overdoen.

Eén keer is het bestuur nagegaan hoe de prestaties bij de drie afzonderlijke bevolkingsgroepen waren verdeeld: 'Neemt men het totaal aantal geslaagden, dus inclusief zij, die na één of meer afwijzingen slaagden, dan worden de cijfers voor de Europeanen 81%, voor de Inheemschen 81%, voor de Chineezzen 86%' (*Jaarverslag 1933*, pp. 54 e.v.). Naar aanleiding van deze resultaten merkte de voorzitter op: 'De Chineezzen maken dus de beste figuur en de ervaringen bij het tweede deel van het candidaatsexamen wijzen in dezelfde richting. Dat kan komen doordat de Chineezzen bijzondere geschiktheid bezitten voor de medische studie, het kan ook zijn dat de Chinese bevolking beter selecteert, dan de andere rassen, welke abituriënten van het Middelbaar Onderwijs geschikt zijn voor de opleiding aan de Geneeskundige Hoogeschool. (...). Wanneer men dus de in de maatschappij werkende krachten haar vrij beloop laat, zal deze Hoogeschool op den duur in hoofdzaak Chinese artsen afleveren'

(*Jaarboekje* 1933: p. 59). Maar die voorspelling is niet uitgekomen: het Chinese aandeel, ook bij de afgestudeerden, bleef rond de 35 procent schommelen.

Waarom studenten met hun studie mislukten zal, net als nu, vele redenen hebben gehad.¹⁷ We hebben slechts twee personen ontmoet die hun studie hebben gestaakt. De één is een vrouwelijke arts die voor de oorlog met haar artsenstudie in Batavia is gestopt ('ik zag het niet meer zitten') en toen in de verpleging is gaan werken. In 1945 is zij opnieuw, nu in Nederland, met haar studie begonnen, ditmaal met succes. De ander is een jurist die na één jaar medicijnen in Leiden te hebben gestudeerd overzwaaide naar Indisch Recht. Zijn verhaal illustreert nog eens hoe sterk de druk van de familie op een studie-keuze kon zijn:

Als het aan mijn ouders had gelegen was ik helemaal niet naar Nederland gekomen, maar direct in het bedrijf gegaan. Mijn broer (de oudste, S&T), we waren met z'n tweeën thuis, moest het bedrijf in en mocht niet eens gaan studeren. Na één jaar begon mijn geweten te knagen: mijn familie met haar suikeronderneming had niets aan mijn medicijnenstudie. Ze zouden meer aan een jurist hebben dan een arts.

Mislukte de studie dan ging men soms rechten studeren, maar dat werd toch als een mindere studie beschouwd.¹⁸

De omgang tussen de drie bevolkingsgroepen was wisselend. Sommige studenten waren alleen lid van Chinese verenigingen, anderen gaven de voorkeur aan het Studentencorps,¹⁹ waar ook veel Indonesiërs lid van waren, weer anderen sloten zich aan bij de gemengde Katholieke Studentenvereniging. De studententijd zoals die ons is beschreven verschilde niet zo heel veel van de huidige. Door de Japanse bezetting is de studie van menige arts vertraagd, zoals die van de in Nederland studerende door de Duitse bezetting. Na hun afstuderen hebben sommige medici zich verder gespecialiseerd, soms in Nederland, soms elders; en soms pas vele jaren later.

4.5 Chinese artsen

Volgens de laatst beschikbare gegevens, die van augustus 1941, waren er toen 231 artsen aan de hogeschool afgestudeerd (*Jaarverslag* 1941: p. 63), van wie 34 procent Chinees (78) was. Maar er waren ook

artsen die in Soerabaja of Holland hadden gestudeerd (zie noot 15). Hoeveel Chinese artsen er in 1941 in Nederlands-Indië werkten, weten we niet, maar hoe de stand van zaken in augustus 1938 was, is redelijk na te gaan.²⁰ Op dat moment waren er 47 Chinese artsen die in Batavia hadden gestudeerd, onder wie verscheidenen die nog volgens het onderwijssysteem van de STOVIA waren opgeleid; 44 hadden in Soerabaja gestudeerd en 52 in Nederland. Over hun werkkring valt eveneens iets te zeggen: 112 hadden een eigen praktijk, 20 werkten in dienst van het gouvernement (19 van de NIAS), 3 werkten als officier van gezondheid, 6 als zendingsarts en van 2 is de werkkring onbekend.

Van de artsen die wij hebben gesproken hadden de meesten een eigen praktijk, al of niet gecombineerd met werk in een ziekenhuis; enkelen hebben daarnaast onderwijs gegeven. Hun praktijk beperkte zich nooit tot alleen Chinese patiënten, maar telde ook Indonesiërs en - voor zover nog aanwezig - Hollanders. Alleen de NIAS-artsen hebben lang in overheidsdienst gewerkt. Hun Indonesische carrière bestond uit steeds weer nieuwe overplaatsingen, van het ene kleine dorpje naar het andere; en over de gehele archipel verspreid. Erg gemakkelijk is hun leven niet geweest, is onze indruk: 'gelukkig ben ik niet onthoofd', zei één van hen over zijn ervaring met de Japanse bezetter op Timor.

Toen hun kinderen opgroeiden zijn de artsen, enkelen na jarenlange omzwervingen en met de nodige moeilijkheden, naar Nederland gekomen.

5 Conclusie

Het aantal Chinese jongens en meisjes met een Nederlandse lagere school, MULO, AMS of HBS was, in verhouding tot de autochtone Indonesiërs, in de jaren dertig disproportioneel hoog. Slechts weinig leerlingen - en dan nog vooral mannen - studeerden daarna in Nederland of Nederlands-Indië verder. Maar misschien moet nog eens benadrukt worden dat het academisch onderwijs in Nederlands-Indië niet erg omvangrijk was. Een meerderheid van de Chinese studenten koos voor een artsenopleiding omdat die de beste perspectieven op een zekere en zelfstandige beroepsuitoefening bood.

De sociale achtergrond van de artsen die we hebben gesproken voldoet aan de kenmerken van een klassieke etnische handelsmin-

derheid. Hun voorouders zijn bijna altijd minstens drie generaties eerder uit China geëmigreerd, deze zijn in de handel begonnen, zoals ook nog veel vaders in die sector werkten. De economische vooruitgang van de grootouders of ouders maakten het mogelijk om - toen dat op redelijke ruime schaal beschikbaar kwam - het volgen van westers onderwijs te bekostigen. Soms hechtten ouders zoveel belang aan een goede opleiding dat zij zich gelijk lieten stellen - en zich daarmee soms de hoon van andere Chinezen op de hals haalden - om hun kinderen een gemakkelijke toegang te verschaffen tot de Europese Lagere School. Alle beschikbare statistische gegevens laten zien dat Chinese leerlingen over het algemeen beter presteerden dan Indonesische maar niet beter dan de kinderen uit de Europese bovenlaag. Het Indische onderwijs kende echter een groot leerlingenverloop, ook bij Chinese leerlingen, hoewel de Chinezen die het onderwijs voltooiden dikwijls tot de beste leerlingen behoorden.

Dat ouders uit Chinese of andere handelsminderheden voor een strategie van individuele mobiliteit via het onderwijs kiezen, geldt natuurlijk niet alleen voor die ouders. Het is een keuze die veel ouders uit de middenklasse voor hun kinderen maken. Toch is het opmerkelijk dat Chinese minderheden over de hele wereld daarin zo succesrijk zijn. Hirschman en Wong hebben dit succes bij tweede en derde generatie Chinese en Japanse migranten in de Verenigde Staten geanalyseerd en zij concluderen: 'Left to their own resources, Asians developed an ethnic economy that created an increasing number of jobs in trade and services. We suggest that this development was a major factor behind the educational gains of Asian-American children in the decades prior to World War II. (...). Another factor is that Japanese and Chinese educational attainment seems to have 'paid off' in occupational advancement even though Japanese and Chinese experienced considerable occupational discrimination. Education was a channel for the social mobility of Asians, partly because they were frozen out of some sectors of the economy and were forced to create their own occupational niches in the ethnic economy' (Hirschman & Wong 1986: p. 23). Hirschman en Wong signaleren enkele punten die ook zijn terug te vinden bij de Chinezen in Nederlands-Indië: discriminatie bij het uitoefenen van bepaalde beroepen, het creëren van voldoende welstand om onderwijs te kunnen bekostigen, het gebruik van onderwijs als kanaal voor buitenetnische sociale stijging en het daarmee vermijden van een etnische 'mobility trap'. Toch wilde het volgen van Nederlands on-

derwijs niet zeggen dat Chinezen volledig assimileerden met de Nederlanders - dat was in de koloniale samenleving niet mogelijk. Maar ook nu benadrukken de geïnterviewde artsen (en trouwens ook hun kinderen) nog aspecten van hun Chinese identiteit, bijvoorbeeld grote ijver en ambitie, hoe verwesterd zij zichzelf verder ook vinden.

Turner en Bonacich (1980) leggen in hun theorie alle nadruk op het permanente karakter van handelsminderheden. Aan buitenetnische mobiliteit en de keuze voor bepaalde professies besteden ze geen aandacht. Ze menen overigens dat hun theorie op een zeer groot aantal groepen van toepassing is, ook in moderne industriële samenlevingen. Bovenkerk (1982) meent daarentegen dat de theorie over handelsminderheden alleen van toepassing is voor groepen in niet-industriële samenlevingen, met name Joden. Bij groepen in moderne samenlevingen is volgens hem sprake van voortdurende opvolging. Nieuwkomers 'beginnen onder aan de maatschappelijke ladder en zij doen door middel van ploeteren, sparen en de exploitatie van landgenoten, de gevestigde branche concurrentie aan in sectoren, die economisch of moreel laag in aanzien staan', de volgende generaties zullen assimileren of verdrongen worden door weer andere nieuwkomers. Bovenkerk's zeer strikte afbakening gaat voorbij aan zowel ontwikkelingen binnen handelsminderheden als in de samenleving als geheel, zoals bij de Chinezen in Nederlands-Indië blijkt. De Chinese gemeenschap was in de jaren dertig niet in zijn geheel als handelsminderheid werkzaam. Binnen de gemeenschap bestond er een scherpe tegenstelling tussen de gevestigde Peranakans en de nieuwkomers, de Totoks. De laatsten begonnen meestal in marginale economische sectoren net zoals voorouders van de Peranakans generaties daarvoor. Belangrijk was dat de rechtspositie van de Chinezen geleidelijk veranderde, er bleven weliswaar beperkingen op sommige beroepen maar beslist niet voor zulke beroepen als arts. (De discriminatie van Chinezen in het huidige Indonesië bij de toelating tot de universiteiten is aanzienlijk. In de jaren dertig onder het koloniale bewind bestonden er alleen financiële belemmeringen.) Veel belangrijker dan het permanente karakter van handelsminderheden te benadrukken lijkt het ons om de sociale dynamiek en het proces van sociale stijging binnen zulke groepen te bestuderen. Dat Chinezen en Japanners in de Verenigde Staten zo succesrijk zijn leert iets over de omstandigheden waardoor andere minderheden niet slagen bij hun pogingen om sociaal te stijgen.

Tenslotte, leert het proces van buitenetnische sociale stijging in het

toenmalige Nederlands-Indië iets over de mogelijkheden voor etnische minderheden in het huidige Nederland? Niet zonder meer, daarvoor zijn de omstandigheden te verschillend, maar als contrast lijkt het ons zinvol enige vergelijkingen te maken. De Chinezen waren naar Nederlands-Indië gekomen om in die samenleving een bestaan op te bouwen, na enkele generaties hebben ze zich daar definitief gevestigd. Ze waren er dus van overtuigd dat hun kinderen in Nederlands-Indië zouden blijven wonen en werken, zodat goed Nederlands onderwijs onontbeerlijk was, hoewel lang niet iedereen dat kon betalen.

Bij etnische groepen als Turken en Marokkanen in Nederland ligt dat nog anders. Ze zijn overgehaald om naar Nederland te komen en hun werken hier diende ter ondersteuning van het gezin in het land van herkomst. Nu veel gastarbeiders door economische veranderingen overbodig zijn geworden en hun pogingen om een eigen etnische economische sector op te bouwen tot nu toe weinig succesrijk zijn, heerst grote werkloosheid onder hen. Ze staan bovendien vaak zeer ambivalent tegenover het zich definitief in Nederland vestigen. Gezien de slechte prestaties van veel Turkse en Marokkaanse leerlingen in het huidige onderwijs, biedt onderwijs nog geen mogelijkheid voor sociale stijging. Een belangrijke conclusie lijkt ons tenslotte dat het misschien wel enkele generaties na migratie duurt voordat individuen uit minderheden in staat zijn om de overstap naar beroepen met en hoge status te maken. Het zijn bovendien individuele keuzes en strategieën.

Noten

Dit artikel is een bekorte en gewijzigde versie van een paper gepresenteerd op de Vlaams-Nederlandse Studiedagen voor Sociologie en Antropologie, sessie 'Mobiliteit en Sociale Stratificatie', Antwerpen, april 1988. De uitgebreide paper met aanvullend statistisch materiaal is bij de eerste auteur op te vragen.

Wij zijn grote dank verschuldigd aan de geïnterviewde artsen en hun families, ze blijven echter anoniem omdat enkele artsen daarom hebben verzocht. We willen de leden van de SISWO-werkgroep 'Sociale Stratificatie en Mobiliteit' en die van de vakgroep Sociologie en Geschiedenis bedanken voor hun commentaar op een eerdere versie. J. Dronkers bedanken we voor het verschaffen van de tabel uit Révész en A. van Marle voor zijn commentaar en de aanvullende cijfers die hij ons toezond. Tenslotte bedanken we

K. Bruin en N. Wilterdink voor hun, zoals altijd, waardevolle suggesties.

- 1 Afgaande op de Indo-Chinese namen in het *Geneeskundig Adresboek* van 1986/87 (Nijgh Periodieken) woonden er toen 54 Chinese artsen die tot en met 1950 waren afgestudeerd in Nederland, 146 artsen zijn tussen 1951 en 1970 afgestudeerd. Omdat er na 1970 240 medici afstudeerden kan men zeggen dat ook bij de tweede generatie migranten het artsenberoep populair is. Hoeveel Chinese tandartsen er zijn weten we niet, maar afgaande op wat ons over de beroepen van de kinderen is verteld en door het raadplegen van enkele Gouden Gidsen zou het ons niet verbazen als hun aantal in dezelfde orde ligt als dat van de artsen en specialisten. Op zich zijn de aantallen niet zo indrukwekkend, er zijn tenslotte bijna 18.000 artsen in Nederland werkzaam, maar gezien de kleine groep Indo-Chinezen die hier woont is het aantal medici onder hen weer wél opmerkelijk.
- 2 In een vervolgonderzoek zal B.A.M. The over de ervaringen van de artsen en hun kinderen in Nederland schrijven.
- 3 Zie voor andere voorbeelden Willmott 1960: pp. 46 e.v. Als belangrijke kenmerken voor het Chinese bedrijf noemt Willmott onder andere de omvang die meestal klein genoeg was om door één familie te worden gerund en een grote diversiteit van handelsactiviteiten.
- 4 De meest uitgebreide demografische en sociaal-economische gegevens over de Chinese bevolkingsgroep zijn te vinden in deel VII van de *Volkstelling van 1930*. In dat jaar was de bevolking van Nederlands-Indië als volgt samengesteld: autochtone Indonesiërs 59.138.067 (97,4%), Europeanen 240.417 (0,4%), Chinezen 1.233.214 (2,0%) en Andere Vreemde Oosterlingen 115.535 (0,2%) (Ong 1943: p. 14).
- 5 'Peranakan' betekent 'kind van het land'. De naam 'Totok' werd voor alle, dus ook Hollandse, nieuwkomers gebruikt. Chinese Totoks werden ook wel 'Sinkeh's' genoemd (letterlijk 'nieuwe gasten').
- 6 Die driedeling is in allerlei statistieken terug te vinden, hoewel er soms sprake is van Chinezen, soms alleen van Vreemde Oosterlingen. Ook de onderwijsstatistieken en de overzichten van studenten aan de drie Hogescholen kennen deze driedeling.
- 7 Vernederend vond men ook dat Japanners aan het eind van de negentiende eeuw wel de status van Europeanen hadden verkregen, zodat de status van de armste Japanse straathandelaar 'hoger' was dan die van de rijke Chinees (Coppel 1983: p. 180, nt. 47).
- 8 Andere belangrijke sectoren waar Chinezen werkten waren nijverheid (20%) en de productie van grondstoffen (31%) (Coppel 1983: p. 19; hij heeft deze gegevens ontleend aan de *Volkstelling 1930*). Deze gegevens betreffen echter de gehele archipel. De Chinese producenten van grondstoffen waren vooral te vinden op Sumatra (50% van de Chinese beroepsbevolking) waar immers veel contractarbeiders werkten.
- 9 *Volkstelling*, deel VII p. 106: 'De Nederlandsch-schrijvenden vindt men hoofdzakelijk onder de in Indië geboren en op p. 107: 'Heel duidelijk

- blijkt, dat van de jongeren veel meer de schrijfkunst machtig zijn dan van de ouderen. Bij vrouwen is dit verschijnsel nog sterker dan bij de mannen en vooral bij de Nederlandsch-schrijvende komt het duidelijk tot uitdrukking, dat de schrijfkunst onder de jongere generaties, in den laatsten tijd dus, een veel grootere verbreiding heeft gekregen' en: 'Het percentage Nederlandsch-schrijvende bij de hier-geborenen is verreweg het hoogst in Java en Madoera en dan volgende de Buitengewesten, zonder Sumatra' (p. 108).
- 10 Voor de volledigheid vermelden we nog dat er Nederlandstalige volksscholen, de zogenaamde desascholen, bestonden maar daar zullen we verder geen aandacht aan besteden: niemand van de respondenten heeft op zo'n school gezeten.
- Ieder van de drie typen onderwijs was in de eerste plaats bedoeld voor de groep waar de school naar genoemd was. Elk van de drie scholen kende echter ook leerlingen uit de andere twee bevolkingsgroepen. Europese leerlingen op de HCS en HIS waren meestal Indo-Europeanen die immers de Europese status hadden - als hun vader hen tenminste had erkend.
- 11 Kinderen van Molukse militairen werden ook zonder meer toegelaten.
- 12 Maar ook dan waren er soms nog verschillen is ons enkele keren verteld. Er bestond soms een onderscheid tussen eerste en tweede ELSen. De eerste ELS was voor volbloed Hollanders, op de tweede ELS zaten de Chinezen, de Indonesiërs en de Indo's.
- 13 Aan de STOVIA studeerden weinig Chinezen, van de 281 studenten in het studiejaar 1920/21 waren er slechts 7 Chinees, 117 daarentegen waren Javaans.
- 14 We hebben slechts twee Jaarverslagen van de NIAS kunnen vinden, 1919 en 1920, de andere gegevens zijn ontleend aan het Koloniaal Verslag voor 1930 en het Indisch Verslag 1938.
- 15 Bij de Chinese studenten in Nederland, waar de keuzemogelijkheden immers veel groter waren, lagen de verhoudingen bij de *afgestudeerden* anders: onder de tot 1943 in totaal 221 afgestudeerde Chinezen waren 73 artsen en 18 apothekers. Maar er waren ook 36 ingenieurs, 48 juristen en 33 economen. Gegevens verstrekt door de heer A. van Marle in een persoonlijke communicatie.
- 16 Kwa (1936: pp. 276 e.v.) wijst er op dat de Chinese bedrijven veelal te klein waren om emplooi te bieden aan een ingenieur, het waren bovendien vaak familiebedrijven. Voor economen en juristen gold dat probleem eveneens, hoewel juristen wel zelfstandig konden werken, zodat alleen gouvernementen-banen overbleven en die waren er niet veel. 'Veel beter af zijn de medici en apothekers. Deze komen óf in gouvernementdienst, óf bij de zending, of praktiseren als particuliere geneeskundigen en apothekers.'
- De schaarste aan artsen in Nederlands-Indië was groot: er waren aan het eind van de jaren dertig ongeveer 1400 artsen op een bevolking van meer dan zestig miljoen inwoners. In Nederland waren toen ongeveer 6600 artsen op een bevolking van bijna negen miljoen.
- 17 Er waren goede en slechte jaren: de eerste vier jaren hadden een rendement

van ruim vijftig procent, maar tussen 1934 en 1937 viel meer dan de helft van de in die jaren voor het eerst ingeschrevenen af (*Jaarboekje* 1941: p. 69). Misschien waren daar financiële redenen voor: het was crisistijd en er werden geen beurzen meer verstrekt.

- 18 Tot 1941 hadden 1366 studenten zich laten inschrijven, 231 waren inmiddels arts, 567 studeerden in 1941 nog en 568 hadden de hogeschool verlaten. Van de laatsten waren er onder andere 53 rechten gaan studeren, 9 gingen naar de technische hogeschool, 5 naar de NIAS en 63 waren naar Nederland vertrokken. Of ze daar verder studeerden is onbekend (*Jaarboekje* 1941: pp. 63, 64).
- 19 In februari 1933 telde het Studentencorps 110 leden, van wie er 23 Chinees waren (drie studenten studeerden rechten, de overigen medicijnen). Ledenlijst in de *Bataviasche Studenten Almanak 1933*.
- 20 Gegevens geteld in het *Geneeskundig Jaarboekje 1939*. In de adressenlijst van artsen staat het jaar en de plaats van afstuderen vermeld, evenals de functie. De namenlijst zal niet compleet zijn omdat bijvoorbeeld artsen die op dat moment in Nederland waren niet zijn opgenomen, maar andere lijsten hebben we niet kunnen vinden. Ook van het apothekersberoep werd ons vaak gezegd dat het populair was bij Chinezen, maar zoveel waren er toch niet (zie ook noot 15): Tan (1976: pp. 236 e.v.) noemt 15 Chinezen die tussen 1900 en 1940 in Nederlands-Indië een zelfstandige apotheek hebben gehad.

Literatuur

- Bertaux, D. en I. Bertaux-Wiame, 'Life stories in the bakers' trade'. In: D. Bertaux (eds.), *Biography and society*. Sage Publications, 1981
- Bertling, mr. C.T., 'Gelijkstelling van Chinezen met Europeanen', *Koloniale Studiën* 11, dl. 2 (1927), pp. 44-71
- Blussé, L., *Strange Company; Chinese settlers, mestizo women and the Dutch in VOC Batavia*. Dordrecht: Foris Publications, 1986
- Bonacich, E., 'A theory of middleman minorities', *American Sociological Review* 38 (1973), pp. 583-594
- Bovenkerk, F., 'Shylock of Horatio Alger: beschouwingen over de theorie der handelsminderheden'. In: Dasberg, L. en J.N. Cohen (eds.), *Neveh Ya 'Akov, Jubilee volume presented to Dr. Jaap Meyer*. z.pl. 1982
- Cator, W.J., *The economic position of the Chinese in the Netherlands-Indies*, diss. Leiden: 1936
- Coppel, ChA., *Indonesian Chinese in Crisis*. Oxford University Press, 1983
- Diffelen, W.R. van, 'Het onderwijs voor Chinezen', *Koloniale Studiën* (1936), nr. 5 en 6, pp. 42-63
- Galen, K. van, 'Dorp zonder naam: de Chinezen uit Indonesië'. In: Benton G. en H. Vermeulen (eds.), *De Chinezen*. Muiderberg: Coutinho, 1987

- Geneeskundig Jaarboekje voor Nederlandsch-Indië*, 10e jaargang.
Batavia: 1939
- Hirschman, C. en M.G. Wong, 'The extraordinary educational attainment of Asian-Americans: a search for historical evidence and explanations', *Social Forces* 65 (1986), sept., pp. 1-27
- Jaarboekje der Technische Hoogeschool te Bandoeng*, 1920-1940
- Jaarboekje der Geneeskundige Hoogeschool te Batavia*, 1927-1941
- Jaarboekje der Rechtshoogeschool te Batavia*, 1927-1939
- Jaarlijks Verslag der School tot Opleiding van Indische Artsen te Batavia*, 1910-1933
- Kosten van het westersch onderwijs in verhouding tot de draagkracht der bevolking*. De, Publikatie 4 van de Hollandsch-Inlandsche Onderwijscommissie, Weltevreden: 1930
- Kwa Thoan Sioe, 'De Chineezzen en de Westersche Geneeskunde'. In: *Feestbundel 1936 van het Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, pp. 275-285
- Leerlingenverloop en de bestemmingen der abiturienten bij de instellingen van westersch onderwijs in Nederlandsch-Indië*, Het, Publikatie 2 van de Hollandsch-Inlandsche Onderwijscommissie, 2 delen. Buitenzorg: 1929
- Marle, A. van, 'De groep der Europeanen in Nederlands-Indië, iets over ontstaan en groei', *Indonesië* 5 (1951-1952), pp. 97-121; 314-341; 481-507
- Moerman, J., *In en om de Chineesche kamp*. Weltevreden: 1929-II
- Ong Eng Die, *Chineezzen in Nederlandsch-Indië; Sociografie van een Indonesische bevolkingsgroep*, dissertatie, Universiteit van Amsterdam, 1943
- Purcell, V., *The Chinese in Southeast Asia*. Oxford University Press, 1965-II
- Pringgodigdo, R.M. Mr. A.K., 'Toelating van niet-europeesche leerlingen tot de Europeesche Lagere School', *Koloniale Studiën* (1940), pp. 406-424
- Révész, G., *De overgang van het lager naar het middelbaar onderwijs en de plaats van de middelbare school in het kader van het Nederlandsche schoolwezen*. Groningen: 1926
- Skinner, G.W., 'Change and persistence in Chinese culture overseas: a comparison of Thailand and Java', *Journal of South Seas Society* 16 (1960), pp. 86-100
- Skinner, G.W., 'Java's Chinese minority: continuity and change', *The Journal of Asian Studies* (1961), pp. 353-362
- Sociale en geografische herkomst van de westersch opgeleide Inlanders*, De, Publikatie 5 van de Hollandsch-Inlandsche Onderwijscommissie. Weltevreden: 1930
- Tan Nio Sian, *Zur Geschichte der Pharmacie in Niederländisch-Indien (Indonesien) 1602-1945*. Würzburg: JAL-Verlag, 1976

- The Siau-w Giap, 'Religion and overseas assimilation in Southeast Asian countries, *Revue du sud-est asiatique* (1965), pp. 67-83
- Turner, J.H. en E. Bonacich, 'Toward a composite theory of middleman minorities', *Ethnicity* 7 (1980), pp. 144-158
- Volkstelling 1930*, deel VII, Chineez en andere Vreemde Oosterlingen in Nederlandsch-Indië. Batavia: 1935
- Wal, S.L. van der, *Het onderwijsbeleid in Nederlands-Indië 1900-1940; een bronnenpublikatie*. Groningen: Wolters, 1963
- Wertheim, W.F., *East-West Parallels*. 's-Gravenhage: W. van Hoeve, 1964
- Wiley, N.F., 'The ethnic mobility trap and stratification theory', *Social Problems* 15 (1967), pp. 147-159
- Willmott, D.E., *The Chinese of Semarang: A changing minority community in Indonesia*. Ithaca: 1960

Bijlage I De interviews

De geschiedenis van Nederlands-Indië is nog steeds levende geschiedenis. In Nederland wonen vele mensen die er geboren zijn, gewoond of gewerkt hebben. Voor de Indo-Chinezen van de eerste generatie immigranten geldt dat eveneens. We hebben met twintig artsen (onder wie twee vrouwen), één jurist die een jaar medicijnen heeft gestudeerd en één Chinese historicus, die een kenner van de Chinese gemeenschap in Indonesië is, gesproken. De artsen zijn tussen 1910 en 1927 geboren en ze bestrijken qua leeftijd dus de gehele periode dat er in Indonesië aan een Nederlandstalige Hogeschool medicijnen kon worden gestudeerd, hoewel de twee jongste artsen pas na de onafhankelijkheid van Indonesië zijn afgestudeerd. Vier artsen hebben in Nederland gestudeerd, enkele anderen hebben hier hun studie afgemaakt of zich gespecialiseerd. Omdat vaak Chinese echtgenotes aanwezig waren tijdens het gesprek (een enkele keer ook een Hollandse) hebben we over veel meer families gegevens kunnen verzamelen.

Om met de artsen in contact te komen hebben we onze gesprekspartners een paar keer om adressen van andere Chinese artsen gevraagd. Deze artsen schreven we een brief waarin we vermeldden wie ons het adres had gegeven en waarin we kort het doel van ons onderzoek aangaven. Daarna belden we op voor een afspraak. Slechts bij drie pogingen mislukte dat. Omdat de meeste artsen, op z'n minst bij naam, de grootvader van één van ons, The Tik Lok, hebben gekend, was het ijs bij de aanvang van het gesprek altijd snel gebroken. We zijn steeds hartelijk ontvangen en mensen namen ook ruim de tijd om hun levensgeschiedenis te vertellen.

Tijdens de gesprekken hebben we de medici onder andere gevraagd naar hun familieachtergrond, hun schoolloopbaan en hun studie medicijnen. Soms werden die gegevens door echtgenotes aangevuld. Natuurlijk kwamen deze thema's niet tijdens alle gesprekken even uitvoerig aan de orde. Soms schoot

het geheugen te kort. Maar de vragen die we stelden waren zo concreet mogelijk zodat iedereen in staat was ze te beantwoorden: mensen kunnen zich altijd herinneren op welke scholen ze bijvoorbeeld hebben gezeten. En de verhalen bij elkaar gevoegd leveren naar onze mening een redelijk compleet en betrouwbaar beeld op van het onderwijs in Nederlands-Indië. Dat beeld wordt bovendien bevestigd en aangevuld door bestaande statistieken.

Belangrijke vragen bij 'kwalitatief' onderzoek zijn altijd: hoeveel gesprekken zijn nodig en hoe representatief zijn de gegevens? Wat het eerste punt betreft, we hebben de richtlijnen van Bertaux en Bertaux-Wiame (1981) gevolgd. Hun advies luidt dat men moet doorgaan met nieuwe respondenten te interviewen totdat er geen nieuwe gegevens meer uit een gesprek komen. De achtergrond van de Chinese artsen blijkt zó homogeen te zijn dat dit verzadigingspunt betrekkelijk snel is bereikt. Of de artsen in Nederland erg verschillen van de achterblijvers in Indonesië, weten we niet. De beslissing om te vertrekken zal waarschijnlijk vooral een kwestie van leeftijd én het hebben van kinderen zijn geweest. Gezien het feit dat er in 1987 nog 54 Chinese artsen in Nederland woonden die tot en met 1950 waren afgestudeerd en gezien bovendien het feit dat het totale aantal afgestudeerde Chinese artsen tot en met 1950 op z'n hoogst rond de vierhonderd kan hebben gelegen, valt ons inziens te concluderen dat een groot percentage van hen uiteindelijk naar Nederland is gekomen. We denken daarom dat onze gegevens representatief zijn voor de Chinezen die medicijnen studeerden in Nederlands-Indië.